

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЯТ ПОДХОД КЪМ ЕЗИКА В ТЕОРИЯТА ЗА КНИЖОВНИТЕ ЕЗИЦИ НА ПРАЖКИЯ ЛИНГВИСТИЧЕН КРЪЖОК

ЖАНЕТА ЗЛАТЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
zhaneta.zlateva@abv.bg

DIALECTICAL STAND ON LANGUAGE IN THE THEORY OF STANDARD LANGUAGE OF THE PRAGUE LINGUISTICS SCHOOL

ZHANETA ZLATEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
zhaneta.zlateva@abv.bg

This paper aims to outline one of the main methodological lines in The Prague Linguistic School – the dialectical stand on language, by clarifying such concepts as dynamic equilibrium of the language system, flexible stability and synchronic dynamics of the norm of the standard language as well as the dialectical attitude of the School towards the doublets, the norm of the standard language and its codification.

Keywords: Prague Linguistics School, Theory of Standard Languages, dialectical stand, norm, codification

Трудовете на Пражката школа бележат смяна на научната парадигма както в литературознанието, така и в лингвистиката. В статията си *Теорията на книжовния език на Пражкия лингвистичен кръжок: за и против* Фр. Данеш пише, че самият кръжок е отделил малко внимание на саморефлексията и изследванията върху него се базират преди всичко на класическите трудове на Кръжока. Въпреки това обаче се изтъква влиянието на съвременните научни парадигми върху методологията на Школата: извежда се влиянието на Масариковите *Основи на конкретната логика*¹, теорията на Сосюр, феноменологията на Хусерл, влиянието на социологията върху езикознанието, а Милош Вайнгарт (Weingart 1934) говори за влиянието, което конструктивизмът оказва върху функционалния подход в трудовете на Школата.

Въз основа на част от лингвистичните трудове на Кръжока – *Тезиси на Пражкия лингвистичен кръжок* (ПЛК/PLK 1967), *Книжовен чешки език и*

езикова култура (Navránek, Weingart 1932), *Студии за книжовния език* (Navránek 1963) и др. настоящата статия има за цел да очертае една от основните методологични линии в Школата – а именно диалектическият подход към езика, без категорично да можем да твърдим дали става въпрос за пряко влияние на Хегеловата гносеологична диалектиката върху Кръжока, или за интуитивна близост между нея и универсалния, неедностранен, антипартикулативен подход на Школата към езика. В духа на Хегеловата парадигма под диалектически подход разбираме такъв поглед към обекта на изследването, който отчита неизменното развитие, което обектът търпи във времето. Този подход изхожда от разбирането за единството на противоположностите и е насочен към намирането на синтез като решение на противоречията. Статията се базира както на трудове от класическия период на Школата преди Втората световна война, така и на трудове на последователите ѝ след войната, които се разглеждат като развиване, задълбочаване и допълване на класическите принципи на Школата.

Говорейки за основополагащ принцип в *Курса по обща лингвистика*² на Сосюр, Е. Бенвенист извежда двойствеността, като има предвид разделянето на език и реч, материално и несубстанциално, парадигматика и синтагматика, синхрония и диахрония (Бенвенист/Benvenist 1993: 55). За разлика от дуализма, който вижда обектите в противопоставими една на друга категории, диалектиката търси техния синтез. Другата характерна черта на диалектиката е, че вижда обекта на изследването си в развитие, като не признава както абсолютната устойчивост, така и абсолютната изменчивост. В този смисъл основните диалектически постановки на Школата с елемент на синтез, които ще бъдат изяснени в настоящата статия, са принципите за *синхронната динамика* на нормата, за *динамичното равновесие* на езиковата система, както и емблематичното за Школата изискване за *гъвкавата стабилност* на нормата на книжовния език, обосновано от Матезуис през 1932 г.

Като че ли най-ясно изразен е диалектическият подход към езика в теорията за книжовните езици на Пражкия кръжок. Самата теория възниква под наименованието *теория на езиковата култура* и в същността ѝ заляга съзнателното култивиране на книжовния език, балансиращата роля на езиковедската намеса, чиято основна функция е да не разрушава вече постигнатата стабилност на книжовния език, но и да не нивелира изкуствено езика, изключвайки дублетите и вариантите езикови средства (Navránek 1963: 113). Цялостният поглед към езика като многофункционално образувание, в което вариантите езикови средства са свързани със стилистичното диференциране, се явява противоположен на дотогавашната едностранчива трактовка на книжовния език (застъпена от представителите на чешкия пуризм, които излагат възгледите си на страниците на списанието *Naše řeč*), която акцентира преди всичко на консерватизма на езиковите средства, а основно изискване в нея е стабилната книжовноезикова норма. Главното противопоставяне между старата и новата парадигма може да се

изрази с метафората на противопоставянето между статика и динамика. В рамките на Школата обаче статиката и динамиката не са категории, противопоставени една на друга с положителен и отрицателен знак, а се намират в отношение на диалектическо напрежение помежду си. Тъкмо под влияние на различните отношения между тях на нивото на нормата и на системата възникват понятията *синхронна динамика*, *гъвкава стабилност* на нормата, *динамично равновесие* на езиковата система.

На изискването за стабилност на нормата в предходната теория за книжовния език (тук визираме схващанията на младограматиците като цяло и на пуристите и реформаторите в контекста на чешкото езикознание) Кръжокът противопоставя разбирането за езика като система, която под влияние на вътрешни и външни фактори търпи развитие във времето. Така, както на езика в Школата се гледа като на динамична система с нестатична природа, така и нормата се разбира като исторически променлива величина. Нормата на книжовния език се променя както в отделните си елементи, така и цялостно; променя се в резултат на иманентното развитие на езика и в резултат на външни фактори, каквито са езиковите контакти. Така диалектическото противоречие между изискването за по-голяма устойчивост и единство на нормата на книжовния език и разбирането за езика като социално явление с исторически характер е разрешено в принципа за гъвкавата стабилност на нормата, предложен и обоснован от В. Матезиус, като гъвкавата стабилност заедно с адекватността към функцията според Докулил или интелектуализацията според Хавранек стават двата основни критерия за обработеност на книжовния език.

Както вече беше споменато, статиката и динамиката, извеждани като влияние на Масариковата социология (*Основи на конкретната логика*), са основополагащи в постановките на Школата. Статиката и динамиката донякъде съответстват на синхронията и диахронията при Сосюр, като статиката асоциативно се свързва със синхронията, а динамиката с диахронията. Нормата в разработките на Пражкия кръжок обаче, както стана ясно, не е статична, тя се развива и изменя в съответствие с процесите, които протичат в езика. Ето защо за описанието ѝ Кръжокът си служи с названието *синхронна динамика*. Синхронната динамика Едличка описва като резултат от диалектическото напрежение между традиционни и иновационни елементи, елементи възникващи и изчезващи, продуктивни и непродуктивни, централни и периферни (Едличка/Jedlička 1988). Напрежението между тези елементи възниква в резултат на противоположните процеси, породени от тенденциите към изолационизъм и универсализъм, стабилност и изменчивост, демократизация и интелектуализация, единство и вариативност.

От особено значение за разбирането на постановката на Школата за *динамичното равновесие* на системата е изясняването на тенденцията към стабилност и изменчивост, която по същността си също е свързана с напрежението между динамиката и статиката. Свързана е и с разбирането на

Школата за езика като динамична система, в която не може да съществува абсолютна стабилност: „Стабилността сама по себе си е също толкова неприемлива по отношение на системата на езика, колкото и нерегулируемата произволност на езиковите промени. И тъкмо принципът на непрекъснатото движение, устремено към постигане на равновесие, е това, което разрешава противоречието“ (Daneš 1999: 257). Определението за система в състояние на равновесие Данеш взема от кибернетиката – науката за обратните връзки в системата, която по същността си има много общо с диалектиката. Според това определение в състояние на равновесие системата е само тогава, когато всяка нейна част се намира в равновесие, а промяната на която и да било част предизвиква промяна в останалите части. За природата на езика обаче според Данеш е характерно, че нито едно състояние на равновесие, което езикът може да достигне или се стреми да достигне, не може да се определи като стабилно и постоянно. Така проблемът за стабилността и изменчивостта е разрешен в принципа за *динамичното равновесие*, в което промените са неизбежни, но и необходими, пораждат нуждата от стабилност, която – постигната в даден елемент от системата, предизвиква изменения в останалите елементи.

Понятието *динамично равновесие* като способност на езика за адаптивни промени, в които да не губи системния си характер, Данеш разглежда във връзка с *гъвкавата стабилност* – не само като изискване към нормата, но и като основно качество на езика, което се проявява в способността му да реагира на вътрешните и външните влияния, да проявява резистентност към промените и способност да се адаптира към тях, така че „да бъде себе си, като същевременно прекрачва границите си“ (Daneš 1999: 257).

Поддържането на *динамичното равновесие* на системата и уравниването на противоположните тенденции според теорията на Школата става с помощта на теоретичната намеса на лингвистите или с кодификаторската практика. Диалектическо е отношението на Школата не само спрямо нормата, но и спрямо нейната кодификация: „Ако разбираме кодификацията недиалектически, като нещо метафизично, както често се прави, би трябвало да стигнем до абсурдното заключение, че разволят на писмения език може да става само по нерегламентиран начин“ (Dokulil 1997: 216). Основно изискване към кодификацията според Докулил е да поддържа *гъвкавата стабилност* на нормата, т.е. да осигурява единството ѝ, като не възпрепятства развойните тенденции в езика. Диалектическото противоречие между динамиката на нормата и статичността на кодификацията Докулил се опитва да преодолее с изискването кодификацията да има перспективна дълбочина, т.е. да кодифицира явленията в нормата с оглед на предполагаемото им развитие. Според Данеш и Вахек обаче кодификацията е само привидно статична, тъй като тъкмо тя залага промените в узуса и нормата.

Един от инструментите, с които кодификаторската практика си служи, за да бъде перспективна, е кодификацията на вариантите езикови средства в книжовната норма. Отношението към тях бележи още една разлика

с предходната теория и изискването ѝ за консервативност на езиковите средства и същевременно е още едно проявление на диалектическия подход към езика в Школата. От Матезиус и Хавранек тръгва схващането, че езиковите варианти и дублети не бива да се изключват от книжовната норма и езикът изкуствено да се нивелира (Матезиус/Matezius 1967: 397). Едличка разглежда вариантите средства като резултат от историческата изменчивост на нормата, като отражение на динамиката на нормата в синхронен план (Едличка/Jedlička 1988: 266). Против кодификация, която избягва дублетите и колебанията, се обявяват М. Докулил и Фр. Данеш, като виждат в дублетността инструмент на кодификацията, който оставя на езика възможността да се развива, да се специализира, да развива нови значения. Разгледани като резултат от напрежението между тенденциите към единство и вариативност, Данеш вижда вариантите средства и разрешаването на проблема с кодификацията им в стилистичната диференциация, в допускането на вариантност, регулирана от функцията (Daneš 1999: 260).

Диалектическият подход към езика в Пражката школа се проявява не само в теорията за книжовните езици. Диалектично по своята същност е схващането на Данеш, че в йерархията на езиковата система всеки елемент от по-горно равнище се явява едновременно цел на елементите от по-долното и средство в изграждането на елементите от по-горното езиково равнище³. Диалектически към устройството на системата на езика подхожда и Докулил, търсейки примери за диалектическите взаимовръзки между формата и съдържането на нивото на лексемата в статията си *Диалектика на израза и значението* (Dokulil 1977). Прави впечатление, че като подход към езика диалектиката присъства по-скоро имплицитно в трудовете на Школата преди войната и експлицитно след това. В конкретните изследвания върху езика извън теорията на книжовните езици тя далеч не е единственият метод, но всички изследвания на Школата се базират на диалектическото разбиране за езика като динамична система, социално явление с исторически характер.

В настоящата статия разгледахме някои от основните според нас диалектически постановки на Пражкия лингвистичен кръжок – за *динамичното равновесие* на езиковата система, за *синхронната динамика* и *гъвкавата стабилност* на книжовноезиковата норма. Разгледахме диалектическото отношение към нормата и кодификацията, към вариантите езикови средства, към тенденциите, възникнали в узуса или системата на езика, които никога не са еднопосочни, а зараждането на всяка от тях е винаги съпътствано от зараждането на уравновесяващата я противоположна тенденция. Интересен е до този момент незасегнатият въпрос за отношението между диалектическия и функционалния подход към езика, за привидното противоречие помежду им. В една от малкото авторефлексивни статии на Школата Й. Вахек определя две направления в нея: структурно (Трубецкой – Якобсон) и функционално (Матезиус – Хавранек) и отбелязва, че

„двата подхода отлично се допълват и именно в синтеза им се крие най-голямото въздействие на ПШ, че тази двойственост ѝ помага да избегне заплашващата я едностранчивост“ (Вахек/Vachek 2004: 29). А говорейки за влиянията върху Кръжока в статията си *Предпоставки за възникването на Пражката лингвистична школа*, Якобсон пише: „И нима не е едно и също, ако хегелианското схващане за структурата и диалектическия развой на системата е проникнало в трудовете на Кръга от руската наука, където хегелианската традиция не е прекъсвана и продължава да живее пълноценен живот, или в този случай решаващо влияние е имала теорията на Сосюр, където елементите на Хегеловото учение за антиномиите са попаднали с посредничеството на книгата на хегелианеца Виктор Анри “*Les antinomies linguistiques*”, тъй като науката за езика трябва да се стреми към диалектичното единство на анализа и синтеза (Якобсон/Yakobson 2004: 39).

Двата цитата ни дават основание да направим извода, че диалектическият подход към езика – една от основните методологически линии в Пражката школа – не влиза в противоречие с на пръв поглед противоположния функционален подход, тъй като диалектическият поглед към езика е необходим тъкмо за да може книжовният език да изпълнява функциите си. И независимо дали става въпрос за пряко влияние на диалектичната парадигма върху методите на Школата, или не, преобладаващото диалектично, неедностранно разбиране за езика в нея е една от основните причини теорията за книжовните езици да е не само актуална, но и основополагаща в изграждането на теориите на отделните национални книжовни езици и до днес.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

- ¹ Masaryk, T. G. *Základové konkrétné logiky*, Praha: Masarykův ústav av ČR, 2001.
² Дьо Сосюр, Ф. Курс по обща лингвистика. София, Наука и изкуство, 1992.
³ Daneš, Fr. On linguistics strata (levels), TLP 4, 1971.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Бенвенист 1993: *Бенвенист, Е.* Природата на езиковия знак. – В: *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство, с. 54–61. [Benvenist 1993: *Benvenist, E.* *Prirodata na ezikoviya znak*. – In: *Ezikat i chovekat*. Sofia: Nauka i izkustvo, 54–61.]
 Вахек 2004: *Вахек, Й.* Поява и съзряване на пражката езиковедска теория. – *Номо Bohemicus*, 1, с. 27–34. [Vachek 2004: *Vachek, J.* *Poyava i sazryavane na prazhkata ezikovedska teoriya*. – *Nomo Bohemicus*, 1, 27–34.]
 Едличка 1988: *Едличка, А.* Литературный язык в современной коммуникации. – *Новое в зарубежной лингвистике*, 20. [Jedlička 1988: *Jedlička, A.* *Literaturnaj jazyk v sovremennoj kommunikatsii*. – *Novoe v zarubezhnoj lingvistike*, 20.]
 Матезиус 1967: *Матезиус, В.* Общие принципы культуры языка. – В: *Пражский лингвистический кружок*. Москва, Прогресс, с. 394–405. [Matezius

1967: *Matezius, V.* Obshtie printsipy kul'tury jazyka. – In: Prazhskij lingvisticheskiy kruzhok. Moskva: Progress, 1967, 394–405.]

ПЛК 1967: Пражский лингвистический кружок. *Кондрашов, Н. А. (ред.)*. Москва: Прогресс, с. 17–42. [PLK 1967: Prazhskij lingvisticheskiy kruzhok. *Kondrashov, N. A. (red.)*. Moskva: Progress, 17–42.]

Якобсон 2004: *Якобсон, Р.* Предпоставки за възникването на Пражката лингвистична школа. – *Homo Bohemicus*, 1, с. 35 – 40. [Yakobson 2004: *Yakobson, R.* Predpostavki za vaznikvaneto na Prazhkata lingvistichna shkola. – *Homo Bohemicus*, 1, 35–40.]

Daneš 1999: *Daneš, Fr.* Jazyk a text: Výbor z lingvistického díla Františka Daneše. č. 2. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Dokulil 1997: *Dokulil, M.* Zur Frage der Norm der Schriftsprache und ihrer Kodifizierung. – In: *Obsah – Výraz – Význam: Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 213–217.

Havránek 1963: *Havránek, B.* Studie o spisovném jazyce. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Havránek, Weingart 1932: *Havránek, B, Weingart, M.* Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha: Melantrich.

Weingart 1934: *Weingart, M.* Český jazyk v přítomnosti. Praha.

✉ *Жанета Златева, докторант*

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Zhaneta Zlateva, PhD Student*

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria